

EL DISCERNIMENT RETÒRIC.
 SOBRE ELS PRINCIPIS DE LA RETÒRICA
 I EL SEU VALOR PEDAGÒGIC

BERTA CAPDEVILA

ALBERT CHILLÓN

Universitat Autònoma de Barcelona

RESUM: Aquest article constitueix una propedèutica a l'art retòrica entesa com una dimensió essencial del discurs a més a més d'una disciplina amb entitat pròpia. S'hi expliciten cinc dels seus principis ètics, polítics i axiològics, que la situen al centre de qüestions com la configuració de l'experiència, el debat sobre veritat i convenció, les dimensions política i performativa del discurs, les relacions entre tradició i innovació i la contextura del judici. Tot el plantejament argumentatiu constitueix una defensa del valor pedagògic de la retòrica pel que fa al desenvolupament de la consciència lingüística, al domini del discurs i a la capacitat per interpretar-lo críticament d'acord amb els seus usos socials.

PARAULES CLAU: retòrica, judici, veritat-convençió, experiència, política, *mythos*, *mimesis*, pedagogia.

29

**The rhetorical discernment. About the principles
 of rhetoric and its pedagogical value**

ABSTRACT: This article constitutes a propaedeutic to the rhetoric art regarded as an essential dimension of speech as well as a solid field of knowledge. It states five of the discipline's political, ethical and axiological principles which place it at the center of the following issues: the configuration of experience, the truth-convention debate, the politic and performative dimensions of speech, the relation between tradition and innovation and the shaping of judgment. This work builds a defense of rhetorics' pedagogical value by showing its role in the linguistic consciousness development and in the acquisition of speech competence, which includes the criterion to interpret it according to its social uses.

KEY-WORDS: rhetorics, judgment, truth-convention, experience, politics, *mythos*, *mimesis*, pedagogy.

Segurament perquè la retòrica, assumida amb la profunditat que mereix, comporta escrúpols i reserves pel que fa al sentit comú, les opinions majoritàries sobre la disciplina s'hi han acarnissat fins deixar-la neulida, completament arraconada en l'àmbit acadèmic i, el que és pitjor, escombrada de tots els nivells i àmbits de l'educació en el nostre país, llevat dels més especialitzats. Un aire de falsedat i d'excés ranci l'envolten en les esferes llegendes, i en les doctes, i és comú ensenyar-ne una versió empobrida en forma de mera tècnica expressiva al servei de la pràctica política, jurídica o publicitària, així com dels aspectes ornamentals de la literatura.

A causa del desvirtuament que ha patit el mot 'tècnica' durant el regnat de la raó instrumental, que l'ha reduït a 'compendi d'eines', nosaltres preferim entendre la retòrica com una *art*. No en sentim estètic, sinó com un saber aplicat; un sistema de coneixements, la raó de ser del qual inclou un *telos*, un objectiu pràctic i, per tant, implicacions ètiques. L'art retòrica, més que un simple dispositiu, és tota una disposició, tal com defensarem en aquest article. I encara hi ha un altre matís que cal tenir en compte: estem parlant d'una art sociohumanística que, com a tal, aspira a incidir en l'esfera cultural, és a dir, en un teixit canviant sostingut per tensions de marcat caràcter històric. Això implica que, al llarg dels segles, la disciplina ha hagut d'anar adaptant-se i reinventant-se constantment d'acord amb el desenvolupament d'Occident, però, sobretot, el que vol dir és que tant el seu naixement com la seva efectivitat i el seu sentit estan lligats a una determinada contextura —ètica, política, axiològica— dels afers humans, que es veu reforçada amb la seva pràctica i es transmet amb el seu ensenyament.

La incipient revitalització d'aquesta art des de l'anomenat 'gir retòric' i la constància amb què s'ha treballat en la recuperació i la relectura del llegat sofista, des que Hegel el va reincloure en la història de la filosofia,¹ ens fan pensar que el curs de la nostra època, almenys en alguns àmbits, torna a adobar el terreny per al cultiu de la retòrica i a sintonitzar amb els seus principis, que desenvoluparem en aquest article:

---

¹ Vegeu HEGEL, G. W. F. *Lecciones sobre la historia de la filosofía*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1955, vol. 2. Bons exemples d'aquest moviment de recuperació són les obres de UNTERSTEINER, Mario. *I sofisti* Milà: Lampugnani Nigri, 1967; GUTHRIE, W. K. C. *The sophists*. Cambridge: University Press, 1971; G. B. KERFERD, George B. *The sophistic movement*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, i últimament JARRATT, Susan C. *Rereading the sophists*. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1998. Així mateix és valuosa la compil·lació MELERO, Antonio (ed.). *Sofistas: Testimonios y fragmentos*. Barcelona: Gredos, 1996, amb una selecció de textos a càrrec de Carlos García Gual.

- (a) El capteniment humà és fruit del seny, però també de l'emoció i la imaginació, i l'experiència és un complex on convergeixen totes aquestes dimensions.
- (b) L'experiència —del passat, del present i la seva extensió en les decisions de futur— pren forma amb el discurs. Aquest és, per tant, performatiu: configurador de realitats personals i socials.
- (c) La major part de les veritats a què podem aspirar, i que necessitem per a articular la nostra praxi, són convencionals, limitades i provisionals.
- (d) Per a introduir innovacions o canvis cal partir sempre del prèviament acceptat i del patrimoni cultural que, acceptat o no, conforma la nostra circumstància.
- (e) El millor model social és aquell en què s'aspira a establir les normes i prendre les decisions en llibertat, mitjançant el diàleg, la persuasió i el consens; no pas per imposició.

Avui vivim immersos en l'allau discursiva pròpia de la 'societat de la informació', en la dissolució de les grans veritats que la postmodernitat ha precipitat; i en la manca d'una ètica àmpliament compartida. A la vegada som cada vegada més conscients, encara que el comú sentir indiqui el contrari, que bona part de la nostra realitat —política, econòmica, social, científica, sentimental— és configurada pel discurs, pel propi i pel d'altri, i que, per tant, el seu domini i la seva comprensió són essencials per al nostre benestar. És per això que una disciplina que —tal com sintetitza Kerferd²— estudia de manera articulada el lingüístic, l'òntic i l'epistèmic, resulta d'indispensable recuperació en el temps present. En aquest article, de caràcter propedèutic i no pas exhaustiu, proposem un esbós dels fonaments que, al nostre parer, han d'afermar la recuperació de la retòrica, orientar la seva docència en tant que disciplina i alhora inspirar la seva aplicació pedagògica.

És cert que els usos concrets de l'art retòrica poden tenir més o menys lloables fins, però la decisió d'incloure-la en l'ensenyament obligatori, per la qual nosaltres advoquem, respondria a un objectiu ben definit: educar en la consciència lingüística, en el domini del discurs com a performació i 'acte simbòlic' —usant el terme de

---

² KERFERD, op. cit., p. 83. L'autor defineix la retòrica clàssica com la disciplina que estudia el *logos*, i que, per tant, vertebrava totes les seves dimensions: (a) la llengua i la formulació lingüística, (b) el pensament i els processos mentals (pensar, raonar, justificar, explicar), (c) el món real: tot allò de què podem parlar (principis estructurals, fórmules, lleis naturals).

Kenneth Burke³— i en la capacitat per interpretar-lo críticament. El que proposem, en suma, és una concepció de la retòrica que serveixi per a desenvolupar el *discerniment retòric* de la ciutadania, capacitat que considerem primordial per a preservar la salut de la democràcia així com l'autonomia de cada individu.

Paraula i silenci

L'ésser humà es capté simbòlicament. Això vol dir que, en la seva percepció del món, les seves actituds, els seus judicis i pràcticament totes les seves accions, hi conviuen dues dimensions: una de relativament literal i evident, i una altra de caràcter simbòlic, comprensible en part gràcies als implícits compartits per la comunitat —a l'univers simbòlic en què s'insereix—, però amb un punt de fuga que connecta el fet concret amb l'experiència anterior i amb el rerefons ideal, emocional i temperamental, difícilment expressable en paraules, que condiciona el projecte vital de cada individu i de cada comunitat.⁴ Enfront d'una realitat caòtica i polimorfa, l'ésser humà fa un treball constant de selecció i ordenació dels esdeveniments en seqüències comprensibles per transformar allò divers i inarticulat en un tot congruent, familiar, que fixa el passat, dóna sentit al present i permet anticipar el futur. Lluís Duch, en el seu treball sobre el mite, anomena aquestes pràctiques 'praxis de dominació de la contingència',⁵ i les divideix en *logos* i *mythos*. El *logos* proporciona mapes de la realitat que la fan intel·ligible, ofereix recursos per a la comprensió, el discerniment i la crítica a través de la traducció de l'escaïment al llenguatge lògic, el de la de la 'individuació' apol·línica, en paraules de Nietzsche,⁶ o el de la

---

³ Aquest és un dels principals conceptes de la teoria retòrica de Kenneth Burke, que beu directament del 'sistema simbòlic' d'Ernst Cassirer. Els éssers humans interpretem el món a través de sistemes simbòlics —l'art, la religió, les ciències i, especialment, el llenguatge. Per tant, els nostres actes estan dirigits simbòlicament a intervenir en aquesta realitat que només comprenem de forma mediata, tot incloent una dimensió de fet i una altra de referència.

⁴ Tot seguint l'estela de la psicoanàlisi, James L. Kastely remarca la importància del rerefons emocional i temperamental de les accions, que no es deixa atrapar en el discurs però que, tanmateix, afecta fortament el judici. La retòrica, segons aquest autor, ha de deixar espai per a l'expansió d'aquesta dimensió del capteniment de l'individu. KASTELY, James L. "Pathos: Rhetoric and Emotion" *A Companion to Rhetoric and Rhetorical Criticism*. Malden: Blackwell, 2004.

⁵ DUCH, Lluís. *Mite i cultura*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1995, p. 28.

⁶ NIETZSCHE, Friedrich. *El origen de la tragedia*. Madrid: Austral, 2007, p. 127. "Apolo se eleva ante mí como el genio del principio de individuación, único que pue-

‘différance’, en les de Derrida.⁷En canvi, el *mythos* tensa la capacitat simbòlica del llenguatge, especialment de la narració, i l’usa com a trampolí cap al fonament dionisiac de l’existència, cap als valors més arrelats, els ideals amb què ens identifiquem, l’autoimatge interior, la intuïció i l’emoció, que no responen només al discórrer lògic i s’expressen en forma d’implícits. D’aquesta manera, cada fet i cada acte condensen una dimensió física o biològica, una de lògica intel·ligible i una de simbòlica, l’harmonia entre les quals s’aconsegueix amb un complex equilibri de percepció, paraules i silencis, del qual depenen la impressió que les coses deixen en cadascú, el judici que se’n fa i les respostes que susciten. Aquest equilibri és el que configura l’experiència.

Des dels seus inicis, tot cercant la forma d’incidir en l’experiència de l’auditori mitjançant el discurs, l’art retòrica va emmotllar-se a la condició polièdrica de l’experiència i als diferents llenguatges per mitjà dels quals s’expressa. Els sofistes van desenvolupar un estil que fusionava *mythos* i *logos*,⁸ en un intent d’aplicar la raó per a comprendre tant els processos racionals com els irracionals del pensament,⁹ i van establir pautes de combinació d’aquestes diferents dimensions —de la narrativa oral i l’argument lògic; de la paraula, l’acte, l’actitud i el silenci; del literal i el simbòlic— que la tradició retòrica ha anat engruixint. Algunes d’aquestes pautes i recursos són: (a) la divisió dels recursos persuasius en tres categories: *logos*, *ethos* i *pathos*; (b) l’establiment de la narració i l’argumentació com dues parts ineludibles del discurs persuasiu; (c) la teorització de l’entimema, raonament sil·lògic amb estructura lògica que guarda en el seu si el lloc per a una premissa implícita, silenciosa, que permet a l’orador arrossegar el públic cap a la conclusió desitjada tot implicant en el recorregut argumentatiu la subjectivitat i els implícits de cada individu; (d) la taxonomia dels trops, que permeten intensificar deliberadament la càrrega simbòlica del llenguatge; i (e) la narració il·lustrativa, ja

---

de realmente suscribir la felicidad libertadora en la apariencia transfigurada; mientras que, al grito mística de Dioniso, el yugo de la individuación se rompe y se abre el camino hacia las causas generatrices del ser, hacia el fondo más secreto de las cosas.”

⁷ DERRIDA, Jacques. *La différance* [En línia] <www.jacquesderrida.com.ar/textos/la_différance> (consulta: 12-02-2011). “Designaremos como ‘différance’ el movimiento según el cual la lengua, o todo código, todo sistema de repeticiones en general se constituye históricamente como entramado de diferencias.”

⁸ CRICK, Nathan. “The Sophistical Attitude and the Invention of Rhetoric” *A Quarterly Journal of Speech*, vol. 96 (2010), núm. 1, p. 40.

⁹ KERFERD, op. cit. p. 174.

sigui en forma d'exemples històrics o ficticis, que, per mitjà d'una relació de fets lligats a una situació diferent de la que dona lloc al discurs, obliguen l'oïdor a jutjar per si mateix el relat, d'acord amb la seva experiència, absteure'n allò rellevant i universal i traslladar-ho a la qüestió que l'ocupa —procés que obre la porta als valors, els models i les disposicions pròpies de cadascú en el curs de l'argumentació. Aquests són només alguns exemples que il·lustren la dinàmica de la retòrica, l'objectiu de la qual consisteix en l'articulació de l'implícit i l'explícit per a fer possible la unitat d'acció —la comunitat—, ja sigui partint de la complexitat d'un sol individu, ja sigui partint d'individus diferents. Estem d'acord amb la puntualització de Kastely, que “el lloc del rètor no és ajuntar les persones per a formar la unitat; més aviat el rètor ha de parlar o escriure de manera que siguin creades les condicions en les quals els subjectes individuals, tot fent els seus judicis propis, puguin constituir-se com a unitat i, per tant, com a comunitat.”¹⁰

L'estudi de la retòrica ens fa conscients dels ressorts que activa el discurs i dels mecanismes pels quals hom intervé en l'experiència conscient i també inconscient d'altri. La manipulació dels implícits, especialment, demana un treball d'anàlisi del sentit comú de cada comunitat, dels mites que la regulen, així com una comprensió de les emocions, els motius i les derives imaginatives de les persones. No en va Aristòtil dedica bona part de la seva *Retòrica* a l'anàlisi del motor del captament humà —que identifica amb la recerca de la felicitat¹¹—, dels caràcters i la seva relació amb les accions,¹² de les emocions,¹³ del que el sentit comú accepta sobre patrons de comportament arquetípics¹⁴ i de les disposicions que susciten determinades condicions de vida.¹⁵ A més a més de l'èmfasi en la importància d'adaptar els arguments a cada auditori i circumstància, que figura en tots els manuals clàssics de retòrica. Aquesta tasca revela la importància de dimensions del comportament i de l'enteniment

---

¹⁰ Op. cit., p. 235. Trad. de l'original pels autors: “The rhetor’s place is not to bring people together to form unity; rather, the rhetor needs to speak or write in such a way that conditions are created in which the individual subjects, as they make their judgements, can constitute themselves as a unity as and hence constitute themselves as a community.”

¹¹ Rhet., I, §5-7.

¹² Rhet., I, §10-13.

¹³ Rhet., II, §2-11.

¹⁴ Rhet., II, §12.

¹⁵ Rhet., II, §13-17.

que el racionalisme exacerbat i el model positivista de coneixement havien deixat de banda —com l'emoció, la creença, l'empatia, la compassió o la imaginació—, però que radiquen al si d'allò humà i necessiten ser reconegudes i cultivades amb consciència per a una bona salut psíquica, tant individual com col·lectiva.

Discurs, experiència i realitat

A l'apartat anterior hem apuntat la idea que el que aglutina les diferents dimensions de la percepció, el pensament, l'emoció i les vivències humanes, i permet decantar-ne el contínuum significatiu que anomenem 'experiència', és el discurs.¹⁶ Aquesta premissa és molt important per a entendre la dinàmica de la retòrica, l'objectiu de la qual és descobrir els recursos pels quals hom incideix en els judicis lliures d'altri,¹⁷ tenint en compte que conduir el judici favorablement demana també conduir la imaginació i els imaginaris,¹⁸ i totes les dimensions de l'experiència de l'auditori. La seva matèria és, per aquesta raó, el discurs i la seva capacitat configuradora de la realitat experiencial.

Un de nosaltres, en un article sobre el faïment dels fets, defensava que la vivència —mínima unitat significativa de l'experiència— és un constructe lingüístic i epistèmic que articula els escaïments¹⁹ físics i biològics

“amb la complexa arborescència de (a) protocauses, causes i concauses; (b) raons, motius latents i patents; (c) antecedents, circumstàncies, conseqüències i seqüeles diversament interpretables que integren la seva

¹⁶ Per a un major desenvolupament d'aquesta idea des de les perspectives fenomenològica i hermenèutica, vegeu l'article escrit per un de nosaltres: “Hacer los hechos: Un ensayo de fenomenología de los hechos sociales” *Ars Brevis*, núm. 13 (2007), p. 27-49.

¹⁷ El debat sobre la definició, l'objecte d'estudi i la finalitat de la retòrica és vast, complex i encara no compta amb una posició dominant. Ens plau, tanmateix, prendre la reflexió d'Aristòtil a l'inici del llibre II de la *Retòrica* segons la qual l'assumpte de la retòrica és la presa de decisions, és a dir, el judici (ARISTÒTIL. *Retòrica*. Madrid: Gredos, 1990, II, §1, 1377b). Al nostre parer, 'judici' és un mot que abraça tot allò que ateny a la retòrica —l'acció, l'opinió, l'actitud, la disposició i la persuasió— i a més connecta directament amb la idea central d'aquest article, que és el discerniment.

¹⁸ El potencial de la retòrica per a conduir l'imaginari i el seu pes en la contextura de l'experiència són esbossats a DURAND, Gilbert. *Las estructuras antropológicas del imaginario*. Mèxic: Fondo de cultura económica, 2004, p. 435-437.

¹⁹ D'ara endavant distingirem entre 'fets' o 'esdeveniments' —mediats i produïts discursivament— i 'escaïments' —fenòmens que es donen amb independència de la seva interpretació.

complexió íntima; per no esmentar (d) els contextos mediats i immediats que ho fan possible.”²⁰

D’aquesta manera s’ordena l’escaïment: “Cristal·litzo judicis sobre allò viscut que permeten objectivar-ho en enunciats comprensibles i compartibles,”²¹ i cada individu i col·lectiu va teixint la seva pròpia experiència condensada en trames narratives i argumentacions. El discurs no fa realitats amb independència dels escaïments, però sí que els selecciona per confegir amb ells les constel·lacions intel·ligibles que anomenem ‘fets’, i per integrar-los en la diegesi individual i col·lectiva que anomenem ‘experiència’. En aquest sentit diem que el discurs és performatiu, perquè condiciona la impressió que ens deixen els esdeveniments, els prefigura, configura i refigura²² en la memòria tant individual com col·lectiva i –el que és més important en retòrica– determina així els judicis i les accions que se’n segueixen. El domini de la paraula esdevé la via per la qual hom pot intervenir en el teixit intel·lectiu d’altri, entrar en la seva subjectivitat i introduir almenys un biaix en les seves vivències, de cara a obtenir les reaccions desitjades.

Ja en els tractats clàssics trobem la preocupació per l’exactitud i la conveniència a l’hora d’afaiçonar els fets amb l’enunciació i la narració. L’estudi de les definicions va esdevenir una qüestió central en el pensament dels sofistes,²³ la importància de la qual il·lustra Aristòtil:

“Como es frecuente que quienes reconocen haber realizado la acción no reconozcan, en cambio, sea su calificación, sea el delito a que se refiere esa calificación —pues, por ejemplo, reconocen haber tomado, pero no robado; haber golpeado primero, pero no ultrajado; o haber tenido relación con una mujer pero no cometido adulterio; o haber robado, pero no hecho un sacrilegio (porque el objeto pertenecía al dios); o haber cultivado tierra ajena, pero no tierra pública; o haber estado en tratos con os enemigos, pero no hecho traición—, por todo eso sería preciso dar definiciones de cada una de estas materias.”²⁴

²⁰ Op. cit., p. 46.

²¹ CHILLÓN, op. cit., p. 35.

²² Fem referència aquí al fenomen de la triple mimesi que Paul Ricoeur defineix en la seva teoria de la narració dins de *Tiempo y narración*. Madrid: Cristiandad, 1987, vol. 1, cap. III.

²³ MELERO BELLIDO, Antonio. “Introducción” A op. cit., p. 20-24.

²⁴ Rhet., I, §13, 1374a.

Aquest fragment crida l'atenció sobre la importància de fer servir les paraules tenint en compte tot el complex significatiu que invoquen, ja que aquest intervé en la plasmació dels esdeveniments referits en fets, llestos per a ser jutjats i per a ser integrats en la memòria. De la mateixa manera i a un nivell més ampli, aquesta preocupació es fa extensiva a la narració dels fets, que determina la seva composició, les seves causes, conseqüències, circumstàncies i allò que n'és rellevant i significatiu. "La narració", reflexionava Quintilià, "no ha estat inventada només per a assabentar el jutge dels fets, sinó més aviat per obtenir el seu consens amb nosaltres". I afegeix: "Així, fins i tot si no cal informar-lo però sí influenciar-lo en algun sentit, farem la narració",²⁵ que Quintilià defineix com l'exposició "eficaç per a persuadir" d'un fet acomplert o presumiblement acomplert.²⁶

La consciència incipient que destil·len els autors clàssics sobre el poder performatiu de l'enunciació compta amb interessants desenvolupaments en el present, que interrelacionen els estudis de retòrica amb el camp de l'hermenèutica. La reflexió sobre la narració com a configuradora l'experiència, per exemple, travessa de principi a fi l'obra de Paul Ricoeur *Temps i narració: Configuració del temps en el relat històric*, i dóna lloc a tota la branca narrativista de la crítica retòrica.²⁷ En el mateix àmbit i centrat en els mitjans de comunicació de masses, l'estudi del *framing* o 'enquadrament' ha aprofundit en la manera com la presentació dels fets condiciona decisivament les opinions que suscita, començant per l'elecció de la paraula per a denominar-los fins acabar en la seva narració completa, tenint en compte els aspectes que se'n ressalten i se'n suavitzen, els antecedents i conseqüències que se'n suggereixen, etc.²⁸ En aquest àmbit es fa palesa la inextricable relació entre *epis-*

²⁵ QUINTILIÀ. *Institució oratòria*. Barcelona: Bernat Metge, 1961, IV, §2, 21.

²⁶ *Inst. Or.*, IV, §2, 31.

²⁷ Per a un major aprofundiment sobre aquesta perspectiva d'anàlisi, vegeu, entre altres: WHITE, Hayden. "The Value of Narrativity in the Representation of Reality" *A Critical Inquiry*, núm. 7 (1980), vol. 1, p. 5-27; FISHER, Walter R. "Narration as a Human Communication Paradigm: The Case of a Public Moral Argument" *A Communication Monographs*, núm. 51 (1984), p. 1-22, o bé FISHER, Walter R. *Human Communication as Narration: Toward a Philosophy of Reason, Value and Action*. Columbia: University of South Carolina Press, 1987.

²⁸ Sobre anàlisi de l'enquadrament, vegeu, entre altres: SNIDERMAN, Paul M.; BRODY, Richard A.; TETLOCK Philip E. *Reasoning and Choice: Explorations in Political Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991; PAN, Zhongdang; KOSICKI, Gerald M. "Framing Analysis: An approach to News Discourse" *A Political Communication*, núm. 10 (1993), vol. 1, p. 55-75, o bé D'ANGELO, Paul; KUYPERS, Jim A. *Doing News Framing Analysis: Empirical and Theoretical Perspectives*. Nova York: Routledge, 2009.

teme, llenguatge, i política, que sempre ha estat en el fonament de l'art retòrica.

Veritat i judici pràctic

Un dels tòpics més estesos sobre la retòrica i sobre l'ambient intel·lectual que va infantar-la —la sofística— és la seva tendència a la falsedat o, més ben dit, la seva manca de compromís amb el vertader. El cert, tanmateix, és que la categoria de veritat no encaixa en una disciplina que no està destinada a la transmissió de certeses i coneixements contrastats sinó, com observa Blumenberg, a la “producción del buen entendimiento, asentimiento o tolerancia que necesita el que obra.”²⁹Tret essencial de l'ésser humà, segons l'autor, és que està mancat d'un instint que governi les seves reaccions als estímuls que li presenta l'entorn i, per tant, ha de compensar aquesta indeterminació decidint i acordant constantment l'acció a dur a terme. A falta dels automatismes que guien el comportament de la resta d'animals, la relació de les persones amb la realitat no pot ser immediata sinó mediata: “Indirecta, complicada, aplazada, selectiva y, ante todo, *metafórica*”,³⁰ és a dir, mediata pels llenguatges i per la seva capacitat per ordenar i fer intel·ligible l'escaïment, d'una banda, i per establir pautes d'actuació, de l'altra. D'entre totes les funcions dels llenguatges, la retòrica és aquella que s'ocupa de crear i mantenir ‘institucions’ allà on manquen les evidències necessàries per al judici pràctic;³¹ aquest és el camp propi de la *doxa*. Això inclou, de primer, els acords sobre el significat dels esdeveniments, els principis de convivència i models polítics, els projectes socials, les identitats, els rols socials, etc.; i, de segon, l'obtenció de l'assentiment que confirma, en cada nova circumstància, que res no contradiu el sentit comú ni les convencions prèviament establertes.³² En totes aquestes qüestions, la constant és que no hi ha veritats prèvies a l'acord que la retòrica propicia, i a això es refereix Blumenberg quan afirma:

“La antítesis de verdad y eficiencia es superficial, pues la eficiencia retórica no es la alternativa elegible frente a un enfoque que también se podría tener, sino

---

²⁹ BLUMENBERG, Hans. “Una aproximación antropológica a la actualidad de la retórica” A *Las realidades en que vivimos*. Barcelona: Paidós, 1999, p. 119.

³⁰ Op. cit., p. 125.

³¹ Op. cit., p. 121.

³² Op. cit., p. 128.

la alternativa a una evidència que *no* se puede, o aún no se puede, tener, al menos aquí y ahora."³³

En els seus orígens, el sorgiment de l'art retòrica respon a un moviment que sembla ser epocal: el pas d'un règim d'inquestionables dogmes religiosos a l'auge de les veritats de mida humana, de caire més immanent que transcendent, subjectes a la contingència i amb consciència del seu caràcter limitat i en part convencional. És així com la sofística planta la llavor del dubte en el si del pensament. La doctrina de la 'mida-humana', que Plató atribueix a Protàgores en el *Teetet*,³⁴ planteja per primera vegada la qüestió de la centralitat del subjecte en els processos de coneixement i la inescapabilitat del(s) punt(s) de vista. En aquest corrent de pensament és on cal cercar l'origen de la tècnica retòrica de l'antilogia,³⁵ que consisteix en l'oposició de dos arguments contraris o bé contradictoris sobre l'assumpte que es desitja tractar. En erística, l'*antilogikoi* té com a objectiu conduir l'oponent a l'aporia i debilitar així els seus arguments, però en el model dialèctic cal entendre que es tracta d'una via per obtenir les millors conclusions, conscients que tota opinió és sempre parcial i, per tant, susceptible de ser complementada per altres.

Plató posà objeccions a aquest relativisme que, fossin o no inspirades pels escrits del mateix Protàgores, són realment oportunes: si la veritat depèn únicament del punt de vista amb què es mira el món i de la cultura que les ha creat, de quina manera hom pot ser crític amb els judicis i els actes d'altri? Quin sentit té l'ensenyament si cadascú és la mesura de la seva pròpia saviesa?³⁶ La resposta que el mateix autor posa en boca de Protàgores es podria resumir de la següent forma: si bé en la majoria dels aspectes de la vida és difícil jutjar la veritat o la falsedat d'un discurs, el que determina la saviesa és la capacitat de discriminar els que tindran efectes millors dels que en tindran de pitjors.³⁷ Arran dels escrits d'Herodot i d'Eurípides, Kerferd sosté que aquest relativisme de Protàgores arranjat per Plató va estendre's al pla ètic en una forma rudimentària del que avui entenem com a sociologia del coneixement. Tot indica que existia consciència sobre el caràcter convencional dels valors i el seu vincle inalienable amb la societat que els encunya, de

³³ Op. cit., p. 122.

³⁴ PLATÓ. *Teetet*. Barcelona: Edicions 62, 1990, 166d.

³⁵ KERFERD, op. cit., p. 85.

³⁶ *Teet.*, 161d3-e3.

³⁷ KERFERD, op. cit., p. 105.

manera que calia renunciar a qualsevol aspiració d'absolutesa. A aquesta nova concepció dels afers socials, "la doctrina de Protàgores (en la seva forma modificada) ofereix una forma de comparar els judicis sobre les qüestions de valors, no en termes de veritat o falsedat, sinó en termes de les seves conseqüències socials."³⁸ En el segle XX, aquest debat ha revifat, d'una banda, a mans de la sociologia del coneixement, i de l'altra, a mans de l'ètica del discurs, amb el seu característic èmfasi en la recerca de la validesa, per comptes de la veritat, a partir de criteris i procediments intersubjectius, més que no pas objectius.³⁹ Si bé aquest fil de pensament ha promogut un ambient de tolerància social, resta irrisolt el problema de la manca de referències per a la crítica i, per tant, d'autoritat, que ja plantejava Plató.

La retòrica és una clara hereva de la tradició que concep el coneixement com a relatiu i limitat. La seva matèria són les convencions, tant el reconeixement de les establertes com la recerca de punts d'ancoratge en què sostenir les noves. Aquests punts d'ancoratge són els tòpics, els prejudicis, el sentit comú, el sistema de valors i totes aquelles opinions sobre el passat, el present i el futur que són àmpliament compartides per una comunitat. En ella reconeixem la importància del discurs en la construcció del teixit social d'uns éssers que tenen la llibertat i la càrrega constant de decidir, i alhora la necessitat de conviure. No és estrany que, en les últimes dècades, la consciència sobre el poder de la paraula i a la vegada el desconcert provocat per la impossibilitat de jutjar-la d'acord amb el criteri de veritat-mentida hagi donat lloc a diversos intents de definir codis de bones pràctiques argumentatives, a l'aparició dels llibres d'estil en els mitjans i a la proliferació d'escrits sobre deontologia de la comunicació. La tradició retòrica, si bé no es deixa convertir en normativa —ja que està vinculada a cada comunitat i cada context—, pot aportar recursos i també premisses en aquest camp encara immadur.

40

Mimesi i innovació

Com apuntàvem en l'apartat anterior, la retòrica es mou en el camp de la *doxa* —de les veritats relatives i de la convenció—, i a més a més ens fa conscients del caràcter relatiu i perspectiu de l'*episteme*. Com

---

³⁸ KERFERD, op. cit., p. 106. Trad. de l'original pels autors: "What Protatagoras' doctrine (in its modified form) provides is a way of comparing judgments about matters of value, not in terms of their own truth or falsehood but in terms of their social consequences".

³⁹ Sobre aquest assumpte vegeu APEL, Karl-Otto. *Teoría de la verdad y ética del discurso*. Barcelona: Paidós, 1991.

que s'estén per dimensions del coneixement que no són sistemàtiques ni metòdiques ni normativitzades, almenys de forma explícita, no compta amb dispositius interns de legitimació del discurs —com és el cas de la ciència, amb els seus criteris de falsabilitat acceptats per tota la comunitat científica, o bé el cas de l'acadèmia, amb els seus formalismes.⁴⁰ L'enunciat retòric es regeix més aviat per una certa regulació informal, de principis implícits i en tot cas laxes. Per aquesta raó, la seva font de legitimitat i el seu poder de convicció cal cercar-los no en els recursos desenvolupats per la disciplina mateixa, sinó en elements externs —*atechnoi*— amb bona acceptació social, que el discurs recrea per mitjà de la *mimesi*. El raonament retòric, com hem argumentat suara, no encaixa en el criteri de veritat, sinó que més aviat se sosté en una xarxa de convencions i, per tant, el seu fonament no és altre que el prèviament establert, complementat amb els bocins d'evidència que, en cada cas, pugui proveir l'escaïment. La retòrica recorre a les proves, a les veus amb autoritat, a la tradició, a les opinions àmpliament compartides, als valors i la història que cada comunitat canonitza, a discursos anteriors que han calat i als elements que configuren l'autoimatge de cada individu i col·lectiu.⁴¹ Tot aquest saber no és *experimental* —d'origen empíric— sinó *experiential*, i la retòrica l'usa per a connectar amb la sensibilitat de l'auditori i apamar així una base de referents comuns, sobre els quals poder construir nous significats.

La tradició estètica ha encunyat el terme '*mimesi*' fent referència a la representació de la natura i l'existència, que l'ésser humà opera tot aplicant-hi el seu ordre per a fer-les significatives i domesticar-les. Per tant, semblaria desencertat fer-lo servir en referència amb quelcom tan artificial com la convenció social, però ho fem en el benentès que la *mimesi* s'opera tant sobre 'el real' —previ al discurs— com sobre la 'realitat humana' pròpiament dita —cultural, mediata discursivament—, ja que el caràcter artificial d'aquesta última no ens deslliura de la tasca de fer-la a cada volta intel·ligible i habitable, ni d'extreure'n les claus per entendre el passat, conduir-nos en el present i projectar-nos cap al futur. En retòrica no es parteix mai d'un grau zero discursiu, sinó que cada idea nova es presenta embolcallada en

---

⁴⁰ La qüestió de la legitimitat en el saber científic i en el saber narratiu —anàleg al retòric— és tractada amb profunditat per LYOTARD, Jean-François. *La condició postmoderna*. Barcelona: Angle, 2004.

⁴¹ L'enumeració dels *atechnoi* —els principis que no són obtinguts mitjançant el discurs retòric però en el qual aquest es recolza perquè són acceptats per tota la comunitat— varia d'autor a autor i nosaltres aquí hem proposat la nostra, però la necessitat de fonamentar els arguments i els raonaments en nocions comunes està en l'arrel de la disciplina, i la fórmula Aristòtil a *Rhet.*, I, §1, 1355a.

un ordre recognoscible que en propicia l'acceptació, i tot el llegat cultural anterior és reactivat i re-presentat d'acord amb les necessitats presents. D'aquesta manera, tradició i innovació estan en constant dialèctica i es troben coimplicades.

Aquesta relació entre l'antic i el modern, el passat i el futur, l'acceptat i els nous acords, porta a la consciència una qüestió fonamental: sense un clar reconeixement dels costums, la història, els valors i les identifications que han determinat l'evolució d'una societat —especialment d'una tan complexa institucionalment com la nostra— és pràcticament impossible comprendre el present i orientar les accions de futur; ja que en manquen els referents. Aquesta reflexió és d'especial importància en el moment present a causa de la velocitat amb què veiem succeir-se els canvis profunds ja no només en el nostre país sinó a escala global. Sembla que el passat queda obsolet a marxes forçades i l'oblidem d'acord amb una il·lusió presentista, molt pròpia de la postmodernitat, que ja ha estat denunciada per Fredric Jameson,⁴² entre altres autors. El cert és que aquesta ruptura trenca la continuïtat dels projectes vitals i socials, en desdibuixa fites, metes i horitzons i esborra els punts de referència per al judici i la crítica. D'aquesta manera, el futur només pot ser una densa boira.

42

En retòrica, la reflexió sobre les fonts de legitimació de les decisions de futur es plasma sobretot en la tòpica,⁴³ on conviuen els *atechnoi* amb els recursos *entechnoi* genèrics —els que formen part de l'art, com les estructures pseudològiques d'argumentació,⁴⁴ les estructures narratives, les analogies, etc.— i amb recursos relacionats amb el tema en qüestió de què es tracta. Tots aquests recursos en conjunt formen famílies de mitjans argumentatius en què cercar els girs que permeten avançar d'una idea a l'altra i enfilat el discurs de forma convincent. L'art retòrica entesa com a disciplina, més que generar aquest fons argumentatiu, simplement opera una identificació i catalogació dels tipus de recursos que hom fa servir i els posa a disposició del retòric per tal que els reproduïxi tot adaptant-los a cada cas. Així, si bé en el

⁴² JAMESON, Fredric. *Teoría de la postmodernidad*. Madrid: Trotta, 1996.

⁴³ Entre els autors clàssics, destaquen les tòpiques d'Aristòtil i de Ciceró, però la qüestió compta també amb desenvolupaments moderns com, per exemple, el que en fan PERELMAN, Chaïm: OLBRECHTS-TYTECA. *Tratado de la argumentación: La nueva retórica*. Madrid: Gredos, 1994; o bé l'aplicació a la jurisprudència de VIEHWEG, Theodor. *Tópica y jurisprudencia*. Madrid: Taurus, 1964. L'obra de MORTARA GARAVELLI, Bice. *Manual de retórica*. Madrid: Cátedra, 1991, ofereix una bona síntesi d'aquesta tradició.

⁴⁴ Arguments amb aparença demostrativa però amb premisses no formals, provinents del camp de l'experiència. Sobre els arguments pseudològics, vegeu especialment PERELMAN; OLBRECHTS-TYTECA, op. cit, III, §1.

discurs s'impulsen idees noves, aquestes es troben interconnectades per nexes familiars que les fan intel·ligibles i acceptables, i permeten que l'auditori les incorpori a la seva experiència anterior.

Fins aquí la *mimesi* explícita, però també cal esmentar la seva dimensió implícita, que té una gran importància per a la persuasió ja que apel·la a l'emoció i als valors de forma indirecta: es tracta de l'*ethos*. D'acord amb les actituds, l'aparença i els valors que l'auditori preua, el retòric construeix el caràcter amb què es presentarà davant d'aquest per a guanyar-se l'autoritat i, per tant, una bona predisposició a l'assentiment de tot allò que digui. L'*ethos* té un impacte instantani en el discurs oral, en què l'orador representa el seu paper en directe i la teatralitat assoleix el seu punt àlgid, però no és menys important en la comunicació escrita. Les empreses, els mitjans de comunicació, els partits polítics i tots aquells individus i institucions que tenen veu es preocupen avui de cultivar la seva 'identitat'. Això és perquè els actes i les paraules no es jutgen de manera aïllada, sinó d'acord amb les qualitats que atribuïm al seu agent; qualitats que hem anat destil·lant de tots els seus actes anteriors, de les opinions escoltades respecte d'aquest i de la projecció que fem d'aquest agent cap al futur. Dit d'una altra manera, en aquesta situació s'activa el *ressort metafísic* que atribueix més importància i confiabilitat a allò que considerem l'essència de l'ens que no pas als seus actes concrets, els seus fenòmens i, per tant, rebem els segons d'acord amb la primera, si no és que es produeix una incoherència palmària. Per aquest mecanisme s'estableixen vincles essencialment emocionals que propicien la persuasió; un és, com hem dit, l'atribució d'autoritat, però n'hi ha d'altres com la identificació o la confiança, que determinen poderosament l'assumpció del discurs per part de l'auditori. La teatralitat és un component ineludible de la vida en societat, la retòrica ens fa parar-hi atenció i fer-ne un ús conscient que fa possible la bona comunicació.

Retòrica i democràcia

Les primeres retòriques amb certa voluntat sistemàtica van aparèixer paral·lelament a les primeres formes de democràcia al segle V aC, primer a Siracusa, amb el derrocament per una revolta democràtica dels tirans Geló i Hieró i, després a Atenes, coincidint amb l'època de Pèricles.⁴⁵ El seu origen es troba en els litigis presidits per

---

⁴⁵ Per a una síntesi de la història de la retòrica, vegeu BARHTES, Roland. "La retòrica antiga. Prontuario" *A La aventura semiològica*. Barcelona: Paidós, 1993, p. 89-118.

jurats populars, sovint molt nombrosos, en què calia convèncer de la legitimitat de la postura defensada mitjançant el discurs. Aviat, però, aquesta pràctica va estendre's a la política, i en les polis, on els ciutadans tenien possibilitat de participar de la direcció de l'Estat, l'obtenció de càrrecs públics i el seu bon exercici exigien comptar amb unes bones dotes retòriques.⁴⁶ La retòrica, com puntualitza Barthes, participava tant de la democràcia com de la demagogia, és cert, però partia d'una nova premissa: pretenia influir en persones que prenen les seves decisions de manera lliure. Encara avui hi ha desacord sobre l'objectiu i els fins de la retòrica, però és clar que la persuasió és una de les seves categories centrals, i això l'allunya de la coacció, la repressió o la imposició de la voluntat per la força. El de la retòrica és un camp franc dins d'un ordre establert, i tant les pràctiques totalitàries com l'anarquia minven la seva raó de ser.

Actualment, els usos de la retòrica han desbordat la seva circumscripció inicial a la jurisprudència i la política, tot arribant a la publicitat comercial, a les relacions institucionals i empresarials i als mitjans de comunicació, i han estat reconeguts en la comunicació interpersonal quotidiana. L'invent de la impremta i tots els productes a què ha donat lloc –des de la publicació de llibres en sèrie fins a la premsa, l'avenç i proliferació dels mitjans de comunicació audiovisuals, l'auge d'Internet i la cura amb què Occident ha preservat la llibertat d'expressió i la diversitat de veus després de l'escarment de l'era dels totalitarismes– ha generat un cabal de discursos inabastable per a qualsevol persona. Com apuntàvem al principi d'aquest article, en la societat de la informació, l'exposició al discurs és constant, aquells esdeveniments que són identificats com a rellevants i tematitzats es narren pràcticament a la vegada que es desenvolupen, i la seva configuració depèn no d'una sola veu sinó d'una multiplicitat de fonts enxarxades que cada individu va trenant d'acord amb el seu coneixement i experiència.⁴⁷ Arribats en aquest punt, la llibertat democràtica no només passa per la competència a l'hora de generar discursos, sinó que exigeix criteris per a desxifrar-los, tant pel que fa al seu contingut, com a les seves intencions, les seves fonts, la situació a què responen, les seves causes i les seves conseqüències. Aquest és el discerniment retòric que defensem, que permet orientar-se dins

---

⁴⁶ KERFERD, op. cit., p. 17.

⁴⁷ El problema de la complexitat de les interaccions entre idees, missatges i persones en la nostra societat, així com els nous reptes que això suposa per a l'anàlisi retòrica, són plantejats de manera suggeridora per BECKER, Samuel L. "Rhetorical Studies for the Contemporary World" *A Communication Studies*, núm. 50 (1999), vol. 1, p 28-44.

la selva discursiva i a més a més —com suggereix Barry Brummett— amplia el rang de comprensió dels ciutadans ja que “les persones experimenten una expansió de la consciència quan aprenen noves maneres de donar sentit al món”.⁴⁸ Atesa la íntima relació entre retòrica i configuració de l'experiència que hem esmentat suara, Brummett proposa una concepció *creativa* de la teoria retòrica perquè assenyalava formes diferents d'experimentar la realitat i, per tant, de participar-hi i configurar-la.⁴⁹

Una altra dimensió de la vida democràtica, indispensable per a la cohesió social, que fomenta el bon exercici de la retòrica és l'empatia. No fa gaire, arran de la defensa del paper de les humanitats en les societats actuals, Martha Nussbaum presentava una reflexió molt esclaridora sobre el paper de l'empatia en l'entramat de la democràcia i de l'Estat del Benestar.⁵⁰ Suggestia que aquestes dues formes polítiques demanen dels ciutadans i les ciutadanes una identificació no només amb aquelles persones més properes, sinó també amb els desconeguts; d'una banda, per a generar polítiques que afavoreixin la majoria i respectin les minories, i de l'altra, per a obtenir l'assenyament de tots a una gestió solidària dels recursos. L'empatia és, en la mateixa línia, al si de la retòrica, ja que un dels seus principals usos és teixir els acords que fan possible la vida en comunitat. Per a això cal reconèixer l'altre com a diferent i aprofundir en les seves inquietuds, motius i opinions; una tasca indispensable per a mantenir la cohesió de l'entramat democràtic, que tant la dimensió retòrica del discurs com el seu correlat disciplinari —la “Retòrica”— ensenyen a exercir, si són usades amb consciència.

Coda

Amb aquest article hem volgut contribuir a l'esclariment del que entenem per retòrica. Hem assenyalat algunes de les dimensions de la comunicació humana en què incideix, qüestions que planteja la seva pràctica conscient, així com principis i valors que poden transmetre's amb el seu ensenyament. No es tracta d'un plantejament pedagògic en si, sinó d'una defensa de la retòrica com a disciplina

---

⁴⁸ BRUMMETT, Barry. “Rhetorical Theory as Heuristic and Moral: A Pedagogical Justification” *A Communication Education*, núm. 33 (1984), p. 97-107. Trad. de l'original pels autors: “People experience an expansion of consciousness when learning new ways of making sense of the world” (p. 103).

⁴⁹ Op. cit., p. 104.

⁵⁰ NUSSBAUM, Martha C. *Sense ànim de lucre*. Barcelona: Arcàdia, 2011, *vid.* especialment el capítol II.

útil i fecunda, digna de ser inclosa en el currículum de la ciutadania. Tenint el compte que el joc retòric s'estén a tots els àmbits de la vida social i als diàlegs interiors de cada individu, comprendre els seus principis és indispensable per a poder esprémer les possibilitats de la paraula en cada envit, per a guiar-ne la interpretació i, en definitiva, per a educar el judici de cadascú sobre les dimensions plurals de la realitat humana, la pràctica totalitat de les quals està amarada i confegida pel discurs.

Fer la pròpia vida i participar en l'esdevenir públic ha passat sempre per acollir-se a uns o altres relats i per generar-ne un de personal. Avui, aquesta tasca és més complexa que mai per l'enorme quantitat de fils discursius que cadascú té a la seva disposició. D'aquí que cridem l'atenció sobre la importància d'ensenyar a encarar i a garbellar amb criteri el discurs; no pas com a quelcom paral·lel a la realitat, sinó com un acte —simbòlic— inserit dins la diegesi de causes, conseqüències, ocasions i finalitats que formen l'experiència individual i col·lectiva. Així mateix, volem remarcar la necessitat de fomentar la consciència sobre l'efecte de les paraules dites i implicades en la configuració de l'experiència i en les disposicions vers el món; posar llum sobre el fràgil i, tanmateix, ineludible equilibri entre el públic i el privat que es dona cita en cada acte comunicatiu; i sostenir, finalment, que cal admetre la rellevància de la convenció en pràcticament tots els àmbits de la vida, així com conèixer el material de què estan fetes. Totes aquestes capacitats són cultivades per l'estudi i la pràctica conscient de la retòrica, la qual, més que com a mera tècnica, ha de començar a concebre's com l'art del *discerniment retòric*.

Berta Capdevila
Professora del Màster en Comunicació, Periodisme i Humanitats
Facultat de Ciències de la Comunicació
Universitat Autònoma de Barcelona

Albert Chillón
Facultat de Ciències de la Comunicació
Universitat Autònoma de Barcelona
albert.chillon@uab.es

[Article aprovat per a la seva publicació el febrer de 2012]